

УДК 616-01/-099

DOI <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10888615>

ПРОФЕСОР ДАНИЛО МИХАЙЛОВИЧ ВЕЛЛАНСЬКИЙ (1774-1847) ЯК ПАТОЛОГ

**Гоженко А.І., Васильєв К.К., Васильєв Ю.К., Сарахан В.М.,
Кузьменко І.А**

Український НДІ медицини транспорту МОЗ України
Сумський державний університет
Одеський національний медичний університет
y.vasilyev@med.sumdu.edu.ua

ПРОФЕССОР ДАНИИЛ МИХАЙЛОВИЧ ВЕЛЛАНСКИЙ (1774-1847) КАК ПАТОЛОГ

**Гоженко А.И., Васильев К.К., Васильев Ю.К., Сарахан В.М.,
Кузьменко И.А.**

Украинский НИИ медицины транспорта МЗ Украины
Сумский государственный университет
Одесский национальный медицинский университет

PROFESSOR DANILO MYKHAYLOVYCH VELLANSKY (1774-1847) AS A PATHOLOGY

**Gozhenko A.I., Vasiliev K.K., Vasiliev Yu.K., Sarakhan V.M.,
Kuzmenko I.A.**

Ukrainian Research Institute of Transport Medicine Ministry of Health of Ukraine
Sumy State University
Odessa National Medical University

Summary/Резюме

The activity of Prof. has not yet been studied. Vellanskyi in the field of pathology. *Goal.* Close the gap in the biography of the named professor. *Materials and methods.* The materials are published historical sources, and the method used is historical. The results. The work of D.M. was considered for the first time. Vellanskyi as a scientist and faculty teacher of general pathology. *Conclusions.* Danylo Vellanskyi, being a professor of physiology and general pathology, went down in history as a philosopher and physiologist, leaving works in these disciplines, and not as a pathologist. He taught general pathology at a higher medical school as a professor for 20 years (1817-1837), but limited himself to publishing only his translations of books by German authors, whose views, of course, could not but affect his idea of the goals and tasks of this educational subject. At the same time, it was D.M. Vellanskyi is the most outstanding representative of the domestic pathologist professors of the first half of the 19th century.

Keywords: *general pathology, teaching, higher medical school, D.M. Vellansky.*

До сих пор не была изучена деятельность проф. Велланский в области патологии. *Цель.* Закрыть пробел в биографии профессора. *Материалы* — опубликованные исторические источники, а используемый метод — исторический. *Результаты.* Впервые рассмотрена работа Д.М. Велланский как ученый и факультетский преподаватель общей патологии. *Выводы.* Даниил Велланский, являясь профессором физио-

логии и общей патологии, вошел в историю как философ и физиолог, оставив труды именно по этим дисциплинам, а не как патолог. Он преподавал всеобщую патологию в высшей медицинской школе как профессор 20 лет (1817-1837 гг.), но ограничился публикацией только своих переводов книг немецких авторов, взгляды которых, конечно, не могли не сказаться на его представлении о целях и задачах этого учебного предмета. В то же время именно Д.М. Велланский наиболее видный представитель из отечественных профессоров-патологов первой половины XIX века.

Ключевые слова: общая патология, преподавание, высшая медицинская школа, Д.М. Велланский.

Досі не була вивчена діяльність проф. Велланського у сфері патології. *Ціль.* Закрити пробіл в біографії названого професора. *Матеріали та методи.* Матеріали — опубліковані історичні джерела, а використовуваний метод — історичний. *Результати.* Вперше розглянуто роботу Д.М. Велланського як вченого та факультетського викладача загальної патології. *Висновки.* Данило Велланський, будучи професором фізіології та загальної патології, увійшов до історії як філософ та фізіолог, залишивши праці саме з цих дисциплін, а не як патолог. Він викладав загальну патологію у вищій медичній школі як професор 20 років (1817-1837 рр.), але обмежився публікацією лише своїх перекладів книг німецьких авторів, погляди яких, звичайно, не могли не позначитися на його уявленні про цілі та завдання цього навчального предмета. Водночас саме Д.М. Велланський найбільш видатний представник із вітчизняних професорів-патологів першої половини XIX століття.

Ключові слова: загальна патологія, викладання, вища медична школа, Д.М. Велланський.

Вступ

У 1817-1837 роках кафедру фізіології та загальної патології у Медико-хірургічній академії у Петербурзі займав проф. Велланський. Українцю Велланському присвячено монографію М. К. Бородія, яку автор написав, спираючись на архівні матеріали, частину з яких вперше було введено ним у науковий обіг [1]. Це монографічне дослідження присвячене з'ясуванню та уточненню основних років життя професора.

Данило Велланський, удосконалився закордоном, де у Вюрцбурзькому університеті слухав лекції філософа Ф. В. Й. Шеллінґа (F. W. J. Schelling; 1775-1854) і захопився його натурфілософією, залишаючись до кінця життя її прихильником. Про проф. Велланського, як про філософа, також опубліковано монографію, де встановлено, що його працями були розглянені проблеми онтології, гносеології, висловлено деякі вихідні положення філософії історії та естетики [2].

Мета

Ми ж займемося тим, що ще не було вивчено. Тобто розберемо, що відомо про проф. Велланського як про викладача загальної патології; з'ясуємо, що написано про патологію у творах, які він перекладав.

Матеріали та методи дослідження

Матеріали — опубліковані історичні джерела, а використаний метод — історичний.

Результати та їх обговорення

У 1799 р. було видано, у перекладі тоді ще студента Данила Велланського, підручник німецького професора Йоганна Даніеля Мецґера (J. D. Metzger; 1739-1805). З книги «Початкові засади загальних частин лікарської науки. Навчальна книга. [3] ми процитуємо нижче лише деякі параграфи, що дають уявлення про патологію тієї епохи.

У параграфі восьмому розповідається про місце патології у системі

медичних наук. «§ 8. Отже, лікарська наука поділяється на дві головні частини < ... > : I. Наука про здоровий стан живого людського тіла < ... > ; II. Наука про хворобливий стан живого людського тіла, суть його частин: 1. Патологія, або наука про властивості, відмінності, причини та дії хвороб; 2. Семіотика, або наука про ознаки хвороб підтверджених почуттям, за якими укладати можна про властивість, якість та ймовірне закінчення цих; 3. Терапія, або наука про засоби проти хвороб діючих, та належне вживання їх.»

Для нас великий інтерес представляє параграф одинадцятий: «§ 11. < ... > безпідставна, так звана патологічна фізіологія, яку власне розуміти і визначити не можна». Отже, з цього випливає, що на той час — кінець XVIII століття — деякими авторами використовувався термін «патологічна фізіологія». Справді, це словосполучення навіть з'явилося в заголовку виданої в 1791 р. у Галі першого тому книги професора Августа Фрідріха Геккера (A. F. Hecker; 1763-1811): “Grundriß der Physiologia pathologica”, але, як бачимо, проф. Мецгер був супротивником застосування цього терміна. Додамо, що пізніше, в 1819 р. в Парижі, була видана в двох томах ще одна книга, назва якої також включала термін патологічної фізіології: Louis C. Caillot “Ййimens de pathologie genйrale et de physiologie pathologique”.

Далі у тринадцятому параграфі проф. Мецгер (переклад, нагадаємо, Д. Велланського) дає ще раз визначення патології: «§ 13. Патологія є наука про властивість, або суттєву якість хвороб, їх причини, дії та відмінності.»

У параграфах 14, 15 та 17 зазначається, що патологія розпадається на загальну та приватну (особливу). І розповідається про зміст цих частин патології.

«§ 14. Патологія поділяється також на загальну та особливу. Загальна пропонує надійні, безперечні та взагалі

прийняті підстави; чому патологія удостоїлася бути наукою, коли вона раніше мала одне лише найменування.

«§ 15. Отже, загальна патологія не вчить про складні хвороби так, як вони здебільшого трапляються в природі. Але пропонує їх у відповідному порядку, і пояснює окремо недоліки твердих, і рідких частин тіла людського.»

«§ 17. Особлива патологія містить в собі окремо історію складних, у природі хвороб, у міркуванні їх походження, властивостей і нападів, які пояснює вона з прибудовних [належних] загальної патології підстав.»

І, на закінчення, ще один параграф — 16-й, в якому автор підкреслює роль у розвитку патології нідерландця Г. Бургаве (H. Boerhaave; 1668-1738) та його учня німця Ієроніма Давида Гауба (H. D. Gaub; 1705-1780): «§ 16. Такими основами патології позичені [зобов'язані] ми Бургаву і Гаубію; і ганебно для безпідставного критика, який наважився б праці великих цих чоловіків зневажати, і гідність їх применшувати». У фізико-хімічній концепції проф. Бургаву була зроблена спроба об'єднати положення гуморального та солідарного навчань, ятрохімії та ятрофізики (ятромеханіки) в єдиний напрямок, вивчаючи сутність та причини патологічних явищ на основі досягнень та знання законів фізики та хімії XVIII століття Проф. Гауб автор латинського керівництва «Institutiones pathologiae medicalis» (Настанови з медичної патології), яке побачило світ у 1758 р., далі ми до нього ще повернемося.

У 1825 р. Д. Велланський переклав керівництво професора загальної патології, терапії та матерії медици Віденського університету Філіпа Карла Гартмана (Ph. C. Hartmann; 1773–1830) [4]. У 1814 році цей підручник побачив світ латинською мовою під заголовком «Theoria morbi, seu pathologia generalis» (Теорія хвороби, або загальна патологія), неодноразово перевидавався і вважався

найкращим такого роду твором на початку XIX ст. Переклад було зроблено проф. Велланським із німецькомовного видання книги Гартмана 1823 року, до якої автор вніс доповнення та виправлення.

Патологія визначається коротко, як “науку про хвороби”. Вона у свою чергу розпадається на дві частини: «§ 19. Пафологію [патологію] розділяють ґрунтовно на загальну та особливу. Загальна патологія розглядає хворобу взагалі, за її сутність та загальним змістом; а особлива показує кожну хворобу у своєму вигляді, визначає подібність і відмінність її з іншими, і таким чином, створює носологічну [нозологічну] систему.»

Отже, у першій чверті XIX століття виділення з «патології» двох навчальних дисциплін — загальної та приватної — було встановленим правилом. І про це свідчить твір проф. Гартмана, який повністю присвячений лише загальній патології, на відміну керівництва проф. Гауба, виданого за півстоліття до того — у 1758 р. — і присвяченого як загальній патології, так і приватній патології (вище про цю книгу вже було сказано). Цікаво, що у праці проф. Гауба загальна патологія становить малу частину від усієї книги, вона викладена десь на 50 сторінках, а понад 400 сторінок присвячено приватній патології.

Далі у творі Гартмана обґрунтовується положення про те, що загальна патологія є теорією хвороби та необхідною частиною теорії медицини: «§ 20. Загальна пафологія [патологія] має бути феорія [теорією] хвороби, і містити філософське чи розумове пізнання нею. Але як філософічне пізнання обіймає сутність, причину та наслідки речей; то загальна патологія є частиною теорії лікарської науки, що показує сутність, походження та наслідок хвороби взагалі. Як здоровий організм становить предмет фізіології, так хворим займається пафологія [патологія], яку тому називають деякі фізіологію хвороби.

Загальну патологію проф. Гартман

ділив на три основні частини: загальну нозологію, симптоматологію та етіологію: «§ 21. З цього визначення загальної пафології [патології] випливає, що предмет її дослідження є троякий: 1. сутність та відмінність хвороб; 2. походження із відомих відносин тваринного організму до зовнішньої природи; і 3. наслідки хвороби, що виявляються в діях та органах тваринного тіла, і звані хворобливими явищами або випадками. Частина загальної патології, що викладає сутність та відмінність хвороби, є загальна носологія [нозологія] (*Nosologia generalis*), звана від деяких, хоча не так власне, пафогенією [патогенія — *Pathogenia*]. Інша частина, що досліджує виникнення хвороби від певних факторів, називається етіологія (*Aetiologia*); а третя, що показує хворобливі напади, називається симптоматологією (*Simptomatologia*).».

При порівнянні розділів загальної патології середини 18 століття (H. D. Gaub, 1758) та першої половини 19 століття (Ph. C. Hartmann, 1814) звертає на себе увагу, що залишилися ті ж три основні розділи, хоча їх назви дещо змінилися:

- 1) *Natura morbi* (характер хвороби) — *Nosologia generalis*.
- 2) *Symptomata morbi* (прояви хвороби) — *Symptomatologia*
- 3) *Causa morbi* (причина хвороби) — *Aetiologia*

Загальну патологію проф. Велланський викладав за записками і дослівно не керувався підручником загальної патології Гартмана, що він переклав. Тому, вважають біографи Данила Велланського, загальна патологія Гартмана не може дати нам справжнього уявлення про зміст його лекцій.

Тепер перейдемо до лекційних курсів проф. Велланського, саме до його лекцій, оскільки практичних занять у той час ні з фізіології, ні з загальної патології не було. Як не було при кафедрі ні фізіологічної лабораторії, ні лабораторії загальної патології, а це означає, що досл-

ідження експериментального характеру не проводилися. Втім, наш герой не залишив і теоретичних робіт із загальної патології, на відміну від фізіології.

Уявімо в аудиторії ще не старого чоловіка — проф. Велланський у 63 роки осліп (катаракта, яку невдало прооперували) та залишив кафедру. Він невеликого зросту, повненький, «кріпак, наче відлитий з металу». Форму голови має витончену, тримає її бадьоро і дивиться завжди прямо; очі темно-карі під густими віями, «погляд м'який, теплий, розумний, без різкої проникливості, яка справляє в людях нервових неприємне відчуття. Обличчя у нього «круглувате і смагле південних уродженців, з рельєфними рисами»; щоки ж «не товсті, але повні, рум'яні з ямочками», а губи «яскраво-червоні товсті, все назовні». «Живі рухи та мова показують, що він людина весь «вогонь і полум'я»». Слова з вуст його ллються без зупинки та з українським акцентом («У розмовах та у викладанні на лекціях малоросійський акцент зберігся в ньому до кінця життя.») [5, с. 126].

Пристаючи до своїх курсів фізіології та загальної патології, Данило Велланський викладав початки натуральної філософії, які становили предмет його літературних праць та основу всього його світогляду. При цьому він опирався на свій твір «Прелюзія до медицини як ґрунтовної науки» («прелюзія» від лат. *prolusio* — введення) [6] та опубліковану свою латинську дисертацію на ступінь доктора медицини та хірургії «Про перетворення теорії медицини та фізики за допомогою натуральної філософії» [7], які, втім, ідентичні у своїх основних думках.

Передавши короткий курс натуральної філософії, необхідний розуміння подальших його лекцій слухачами, він переходив до читання власне фізіології і, лише після цього, до викладу загальної патології. Обидві ці факультетські дисципліни він розглядав з тієї ж точки зору натуральної філософії, користуючись при викладі дедуктивним методом,

знаходячи всюди сутності явищ і щедро вдаючись до аналогій, як рівноправного з іншими логічними прийомами доказу способу [8].

Натурфілософія, заснована Шеллінгом, довгий час, особливо в Німеччині, дуже вплинула на розвиток медицини. Грунтуючись на філософії свого вчителя, Д. Велланський визнавав, що метод пізнання — «внутрішнє переконання духу», «умогляд», але не спостереження та експеримент; бо природа — «прояв абсолютного універсу», а у її основі лежить «невидима і невідчутна сутність». Природні науки ж, у тому числі фізіологія, яка спирається на дані досліду, відбивають зовнішнє явище і неспроможна висвітлити його сутність [9]. З тієї ж точки зору натурфілософії підходив він і до розуміння патології, причому велике значення надавав явищ магнетизму і не випадково переклав німецьку книгу про це Карла Олександра Фердинанда Клуґе (К. А. F. Kluge; 1782-1844) [10]. В результаті вийшло те, що проф. Велланський все своє трудове життя провів у себе в кабінеті та на кафедрі (на відміну від своїх колег він не займався приватною практикою), ніколи не пропускав лекції, але й ніколи не поставив жодного досліду. У сатиричному оповіданні «Великий вихід у сатани» (1833) журналіста О. І. Сенковського у їдкій формі розповідається як у пеклі за наказом сатани затикають тріщину у стелі «Умоглядною фізикою» Велланського [11] — мовляв через цю книгу, написану в шеллінґіанському дусі, жодне світло не проб'ється [12].

Лекції проф. Велланського, в яких фізіологія та загальна патологія викладалися в новій формі, зробили викладання його особливо цікавим для слухачів. Д.М. Велланський виділявся із низки своїх товаришів. Він читав не по книзі, чи зошиті з виписками творів інших авторів, якими озброювалися зазвичай професори того часу. Данило Велланський брав в аудиторію лише нарис своєї лекції, сідав, закладаючи ноги за бічні перемички між ніжками стільця, і говорив півто-

ри години. Студенти, завжди повної аудиторії, «слухали його з такою увагою, що якби професор замовк, то в тиші став би, здається, чути рух павутиння в повітрі» [5, с.107].

Яків Олексійович Чистович свідчив: проф. Велланський умів захопити молоді уми своїх слухачів так, що «на його лекції дивилися як на якесь одкровення і захоплювалися ним до самозабуття. Курс його був, можна сказати, безперервним екстазом, про який колишні учні його не могли згадати без захвату навіть за двадцять років після виходу з Академії. Чудово при цьому, що Велланський не любив анатомії і ніколи не займався нею практично, хоч спочатку і вважався ад'юнктом при кафедрі анатомії. Можливо, це відчуження від анатомії і було причиною крайнього захоплення його абстрактними сферами.» [13, с. 296].

Наприкінці зазначимо, що ідеалістична натурфілософія кінця XVIII — початку в XIX ст. намагалася знайти відповіді на нові потреби природознавства, яких вже не могли задовольнити метафізична методологія, тобто методологія, яка розглядає речі, явища навколишнього світу та мислення поза взаємним зв'язком та поза розвитком, абстрактно, відокремлено, самі по собі. Натурфілософія прагнула узагальнити дані природознавства, встановити діалектичні зв'язки між явищами природи, тобто намагалася зрозуміти природу діалектично і в цьому відношенні вона відігравала провідну роль у розвитку методології природознавства того часу. У цьому, вважає біограф Д. Велланського, який досліджував філософські погляди нашого героя (на його книгу ми послалися вище), історична роль шеллінгової натурфілософії [2].

Загалом вчення Шеллінга, нехай і не на довгий час, глибоко позначилося на багатьох сторонах культури, на історичному світогляді та суспільних ідеалах. Увага багатьох найосвіченіших людей того часу до шеллінгіанських ідей, які висловлював Д. Велланський, показує,

що він узяв участь у загальному розумовому русі епохи, відгукнувшись у межах своєї галузі на духовні запити часу. У цьому полягає історична роль проф. Велланського та його місце в історії вітчизняної медицини [14].

Висновок

Данило Михайлович Велланський, будучи професором фізіології та загальної патології, увійшов в історію як філософ та фізіолог, залишивши праці саме з цих дисциплін, а не як патолог. Він викладав загальну патологію у вищій медичній школі як професор 20 років (1817-1837 рр.), але обмежився публікацією лише своїх перекладів книг німецьких авторів, погляди яких, звичайно, не могли не позначитися на його уявленні про цілі та завдання цього навчального предмета. Разом з тим, із вітчизняних професорів-патологів першої половини XIX століття саме Д.М. Велланський є найпомітнішим із них представником.

Конфлікт інтересів

Автори заявляють про відсутність будь-якого конфлікту інтересів.

Література

1. Бородій М.К. Данило Михайлович Велланський. К., 1992. 125 с.
2. Мецгер І.Д. Початкові основи загальних частин лікарських наук. Навчальна книга / пров. з ним. СПб. Медико-хірургічної академії студент Данило Велланський. СПб., 1799. 222, [3] с.
3. Гартман Ф. К. Загальна патологія/пров. з ним. Д.М. Велланського. СПб., 1825. [12], 650, [2] с.
4. Розанов Н.І. Спогади про Данила Михайловича Велланського. Російський вісник. 1867. Т. 72 №11. С. 99-137.
5. Велланський Д.М. Прелюзія до медицини як ґрунтовної науки. СПб., 1805. [4], 79 с.
6. Wellansky D. De reformatione theoriae medicinae et physicae, auspicio philosophiae naturalis ineunte. Petropoli, 1807. XVIII, 240 p.
7. Авроров П.П. Історичний нарис кафедри загальної патології при Імператорській військово-медичній (колишній медико-хірургічній) академії (1806–1898). СПб., 1898. 256 с.
8. Клуга К.А.Ф. Тваринний магнетизм, пред-

- ставлений в історичному, практичному та теоретичному змісті / перші дві частини пров. з нього, а третю написав Д.М. Велланський. СПб., 1818. [8], VIII, 407, [7] с.
9. Велланський Д.М. Досвідчена, спостережна і уможлядна фізика, що викладає природу в речових видах, діяльних силах і засадах неорганічного світу, що ґрунтуються — складова першу половину енциклопедії фізичних знань. СПб., 1831. [6], IV, [2], 902 с.
10. Сенковський О. І. (Барон Брамбеус). Великий вихід у сатани Новосілля. СПб., 1833. Ч. 1. С. 129-186.
11. Чистович Я.А. Ілля Васильович Буяльський. Російська старовина. 1876. №2. З. 289-310.
12. Левін А.М. Д.М.Велланський та шеллінгізм у російській медицині початку XIX століття. Лікар. 1895. Т. 16 № 26.С. 725-728; № 27. С. 763-764; № 28. С. 788-791.
6. Wellansky D. De reformatione theoriae medicinae et physicae, auspicio philosophiae naturalis ineunte. Petropoli, 1807. XVIII, 240
7. Avrorov P.P. Historical essay of the Department of General Pathology at the Imperial Military Medical (former Medical and Surgical) Academy (1806–1898). St. Petersburg, 1898. 256 p.
8. Kluga K.A.F. Animal magnetism, presented in historical, practical and theoretical content / the first two parts of prov. with him., and the third was written by D.M. Vellansky. St. Petersburg, 1818. [8], VIII, 407, [7] с.
9. Vellansky D.M. Experienced, observational and conjectural physics, which explains nature in terms of things, active forces and foundations of the inorganic world, which are based on the first half of the encyclopedia of physical knowledge. St. Petersburg, 1831. [6], IV, [2], 902 с.
10. O. I. Senkovsky (Baron Brambeus). A great escape from the Satans of Novosillya. St. Petersburg, 1833. Part 1. P. 129-186.
11. Chistovych Ya.A. Ilya Vasylovich Buyalskyi. Russian antiquity. 1876. #2. Z. 289-310.
12. Levin AM. D. M. Vellanskyi and Schellingism in Russian medicine at the beginning of the 19th century. Doctor. 1895. Vol. 16 No. 26.S. 725-728; No. 27. P. 763-764; No. 28. P. 788-791.
- References**
1. Borodiy M.K. Danylo Mykhailovych Vellanskyi. K., 1992. 125 p.
2. Metzger I.D. Initial basics of general parts of medical sciences. Educational book / prov. with him. St. Petersburg Danylo Vellansky, a student of the Medical and Surgical Academy. St. Petersburg, 1799. 222, [3] p.
3. Hartman F. K. General pathology/prov. with him. D.M. Vellansky. St. Petersburg, 1825. [12], 650, [2] p.
4. Rozanov N.I. Memories of Danylo Mykhailovych Vellanskyi. Russian Herald. 1867. Vol. 72 No. 11. P. 99-137.
5. Vellansky D.M. Prelude to medicine as a fundamental science. St. Petersburg, 1805. [4], 79 p.

*Вперше надійшла до редакції 20.01.2024 р.
Рекомендована до друку на засіданні
редакційної колегії після рецензування*